



УДК 398:82.09Франко І.:159.922.4(=1-86)

Лілія ШУМА

ЕТНІЧНІ СТЕРЕОТИПИ В НАУКОВІЙ РЕЦЕПЦІЇ ІВАНА ФРАНКА

Висвітлено проблему міжетнічних взаємин та етнічних стереотипів у науковій рецепції Івана Франка-фольклориста. Проаналізовано фольклористичні праці вченого, у яких відображені стійкі народні уявлення про етнічних сусідів, зокрема «єврея», «рома», «поляка», «росіянина». Продемонстровано особливості Франкової інтерпретації творів про іногородців, з'ясовано їхню сюжетну специфіку.

Ключові слова: міжетнічні взаємини, етнічний стереотип, фольклор, «жид», «циган», «лях», «москаль».

© Л. ШУМА, 2017

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 6 (138), 2017

Проблема дослідження ментальності, національної ідентичності, міжетнічних взаємин була і залишається актуальною на кожному історичному етапі життя народу, а її з'ясування та розуміння впливає на самоусвідомлення етносу, його оцінку та характер міжетнічної взаємодії з іншими.

Очевидно, що питання формування взаємин між етносами має міждисциплінарний характер, а його науковим опрацюванням займаються представники різних гуманітарних галузей. Важливу роль у цьому процесі відведено науці про фольклор, оскільки усна народна словесність відображає узагальнений колективний погляд народу на навколишню дійсність, а не думку однієї людини. У цьому контексті слід зауважити, що базовим поняттям при вивченні міжнаціональних взаємин у фольклорі виступає етнічний стереотип — «порівняно стійка сукупність уявлень про характерні риси людей іншої національності, а також зумовлене цими уявленнями певне емоційне ставлення до представників іншого етносу» [16, с. 55]. Фольклорні матеріали становлять цінне джерело для дослідження етностереотипів, оскільки їхньою «головною змістовою опорою є традиційна етнічна культура» [9, с. 11]. У фольклорних текстах етнічні стереотипи здебільшого виявляють себе як узагальнені образи представників різних національностей.

Активне наукове зацікавлення питанням міжетнічних взаємин, а відтак етнічними стереотипами серед українських фольклористів, розпочалось ще в середині XIX століття. Ідеться, зокрема, про дослідження Олени Пчілки (під псевдонімом П. Ковалько), М. Драгоманова, П. Чубинського, М. Костомарова, Г. Булашева, О. Шимченка, В. Гнатюка та інших. Ідеї згаданих дослідників продовжені у працях сучасних учених Ю. Сілецького, І. Грищенко, О. Микули, О. Стоколос-Ворончук та інших народознавців і фольклористів. Вагома роль у дослідженні проблеми етнічних стереотипів належить Іванові Франку. Дослідниця Зіновія Франко у «Передмові» до збірника «Мозаїка із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах» виокремила кілька публіцистичних статей, у яких І. Франко «піднімав національні питання» [12, с. 7], зокрема: «Теперішня хвиля а русини», «Ukraina ittedenta», «З кінцем року», «Як не по конях, так по оглоблях», «Між своїми», «Український і галицький радикалізм», «Двоязычність і дволичність» [12, с. 7].

Як бачимо, зазначеній проблемі І. Франко присвятив низку праць, у тому числі й фольклористичних. Питанню інтерпретування етнічних стереотипів

у фольклористичному доробку вченого і присвячена пропонована стаття.

Фольклорні тексти, у яких найчисельніше представлені стереотипні уявлення українців щодо інших народів, І. Франко зібрав та ґрунтовно систематизував у розвідках «Людові вірування на Підгір'ю», «Галицько-руські народні приповідки».

Про українсько-єврейські стосунки Іван Франко написав кілька праць, які, на жаль, певний час були забороненими. Про це збереглися зауваги Зіновії Франко, яка зазначала, що в 50-томному виданні не повністю відображено єврейську тематику, хоча у науковому доробку І. Франка «вона висвітлена різнобічно і представлена різножанровою продукцією» [12, с. 10]. Дослідники досі ведуть суперечливі дискусії про Франкову рецепцію єврейського питання, а навіть більше — існують «докори» вченому в юдофільї й антисемітизмі. З цього приводу варто навести міркування І. Франка, які він висловив у статті «Мої знайомі жида». Спираючись на свій життєвий досвід контактування з євреями, Каменяр демонструє людиноцентричне бачення етнічного «іншого», і з цього приводу зазначає: «Тому на ласкаве прохання видавця цього часопису написати статтю про галицьких жидів я й відповів, що цілком не почувуюся покликаним обробити цю тему в своїй цілості, але зате радо погоджуюся змалювати свої особисті переживання й думки щодо жидів і жидівських справ як скромний знадібок до пізнання галицького жидівства. І навіть це роблю тільки тому, що у своїх оповіданнях і поезіях я дуже часто виводив жидівські типи і зотягав жидівських мелодій, і зате стягнув на себе з боку деяких жидів закиди антисемітизму, а з боку деяких своїх земляків закиди філосемітизму. На всі ці закиди міг я тільки одно відповісти, що я тільки це й так змалював, що я бачив і пережив і як я розумів, і що я завжди старався в жидові, так само, як у змалюваному мною українцеві, полякові, циганові, бачити й малювати людину і тільки людину» [15, с. 416]. У такому контексті слухними з цього приводу видаються міркування Михайла Гнатюка, який уважав, що «великий гуманіст І. Франко і в художніх творах, і у працях наукових та публіцистичних, аналізуючи становище євреїв у Галичині, не тільки виявив толеранцію цьому народові, народіві, що пройшов довгу історію і створив багатовікову культуру, але й захоплювався ним» [19].

Проілюструємо стереотипні уявлення про іноземців, зафіксовані Франком у його працях. Передусім

зазначимо, що етнічні стереотипи ґрунтуються на архаїчному протиставленні «свій — чужий», і це «складає базу для формування народного (традиційного) світогляду» [17]. Етнокультурні стереотипи, на думку О. Белової, «[...] особливо значущі для самоусвідомлення і самопізнання етносу (уявлення про «свій» і «чужий» народ, «свою» і «чужу» релігію, обрядовість та систему цінностей)» [17]. Аналізуючи стереотипні уявлення українців щодо сусідніх етносів, слід взяти до уваги спостереження дослідниці про те, що «в народній культурі слов'ян виразно представлені амбівалентний образ «чужого», який поєднує негативні і позитивні ознаки» [17].

В усній словесній традиції українців найбільш ґрунтовно й багатоаспектно відображено етнотип єврея (ксеноетнонім «жид»), адже «останні (євреї. — Л. Ш.) були і є однією із найдавніших та доволі впливових етнічних меншин в Україні» [11, с. 106]. Відомо, що «Галичина була краєм, де скупченість єврейського населення була однією з найвищих у світі» [6, с. 339]. Зазначимо, що однією із форм вираження етнокультурного стереотипу є його фіксація в мові, а продуктивним жанром його вербального втілення слугують народні паремії — значну кількість етностереотипів єврея, рома, поляка представив І. Франко у «Галицько-руських народних приповідках».

Наведемо фольклорні тексти, у яких відображено найбільш поширені народні уявлення щодо представників єврейської національності. Зазначимо, що чільними етнокультурними маркерами диференціації «свого» та «чужого» етносів зазвичай виступають зовнішність, риси характеру, поведінка, рід занять, релігія, мова, обрядовість. Слід розуміти, що зміст етнічних стереотипів залежить від їхнього походження, оскільки, на думку Ю. Сілецького, їх «можна умовно поділити на міфологічні та побутові» [10, с. 15].

Українці звертали особливу увагу на ремесло етнічного «чужого». У народній творчості побуває усталений стереотип єврея-торговця. Цей стереотип має міжнародне поширення, відтак майстерне володіння торгівлею та фінансами можна вважати етноментальною характеристикою єврейського етносу. Проілюструємо це наступними зразками: «Жид з маленьку всередині свій ярмарок має» [4, с. 108]. Цю паремію доповнюють коментарі Івана Франка: «Де жид, там зразу починаєть ся якась торгіване» [4, с. 108]. «Жид — крутий проданець» [4, с. 109]. За словами І. Фран-

ка, «з ним не легко добити ся такого торгу, щоб був для нього некорисний» [4, с. 109]. Учений наводить ще кілька синонімічних за семантикою паремій, наприклад: «Без жида і торгу нема» [4, с. 106.], «Жид каже: «В мене тогди красний торг, як дорого продам, а тано купю» [4, с. 109], «Кождий жид свій товар хвалить» [4, с. 111], «За таке і жид нічого не дасть» [6, с. 110], «Про одного жида буде ярмарок» [4, с. 112]. Здебільшого рід занять тогочасних євреїв обмежувався лихварством, арендарством: «Що жид, то арендар» [4, с. 113], «Що жид, то лихвар» [4, с. 113]. З приводу цих паремій також збереглися зауваги Івана Франка: «Арендоване коршем, то їх найлюбійший заробіток від давна» [4, с. 113].

Представники єврейської національності наділені переважно негативними рисами характеру, що притаманно для будь-якого етнічного «чужого» у світовій фольклорній картині світу. До прикладу, виразною ментальною рисою євреїв є схильність до обману, корисливості, хитрості, про що йдеться у наступних паремійних текстах: «Аби Жид був з неба, вірити му не треба» [4, с. 105], «Жида на пейсу виховай, а йому не вір» [4, с. 107], «Жид бреше, аж на нім пейса горут» [4, с. 107], «Що жид, то шахрай» [4, с. 113], «Жид і молячи вчит ся обманути» [4, с. 109]. І. Франко зазначав, що «жидовим запевненням і присягам не вірять, хоч слухають їх залюбки» [4, с. 107]. Про людину, схильну до шахрайства, торгів казали: «Подав сі на жида» [4, с. 112].

Як уже йшлося, зовнішність етнічного «чужого» є одним з важливих етнодиференціюючих маркерів. У пареміях представлено антропологічні спостереження нашого народу над зовнішністю представників єврейського етносу, зокрема наголошено на традиційній зачісці євреїв — закручених пасмах волосся біля скроні — так званих «пейсах». Слід також згадати про специфічний запах, який згідно з народними уявленнями притаманний усім євреям, що вплинуло на поширеність приповідок: «Жид пейсач» [4, с. 110], «Жид паршичок» [4, с. 110], «Аби жид який умитий, все го пархами чути» [4, с. 106], «Жид без пейсів уже тrefний» [4, с. 107], — (що означало «нечистий, осквернений» [4, с. 107]), «Назад жиде пейса» [4, с. 111]. У коментарях І. Франко пише: «Русинові не подобаєть ся, що жидівські пейси висять перед вухами» [4, с. 111].

В українському фольклорі відображено своєрідний погляд народу на віросповідання євреїв. О. Белова пе-

реконана, що «фактор конфесійної приналежності відіграє в системі цінностей народної культури визначальну роль. Приналежність до домінуючої конфесії для представника етносу — головна умова того, що він — невід’ємна частина «свого» народу. Саме тому у фольклорних уявленнях про «свою» віру і «свій» народ ознака конфесійності часто ідентифікується з ознакою етнічності» [2, с. 76]. Представники єврейського етносу відрізнялися від українців релігійною приналежністю. Вони не були християнами, а сповідували юдаїзм. Цей аспект відображено у наступних приповідках: «Жид невіра, пес сковіра» [4, с. 109]. І. Франко інтерпретує цю приповідку так: «Жид невіра, бо не вірить у християнські догми; в середніх віках його звали perfidus, що в Польщі перекладали словом przewietne, а се не значило: дуже вірний, але без вірний» [4, с. 109]. Про людину, яка в суботу не працювала і не дотримувалася святкування неділі говорили: «Ци ти вже на жидівський закон перейшов» [4, с. 116], «Ци ти вже на жидівську віру переходиши?» [4, с. 116].

Релігійна відмінність обох етносів відображається й у поглядах народу на «чужі» свята та обряди, зокрема щодо Єврейської Пасхи. У народній свідомості побутувало усталене вірування про єврейський обрядовий хліб «мацу», випечений із домішками християнської крові: «До тіста з котрого печуть маци, мусять Жиди завсїгди додати хоч крапельку крові з християнина» [14, с. 199], «Хто ся наїсть жидівської паски, той своєї не дочекає» [4, с. 116]. Іван Франко зазначав, що це є «народне віруванє, пересуд проти жидівської “маци”; декуди думають, що в ній мусить бути хоч крапелька християнської крові» [4, с. 116]. До слова, цей стереотип про кров був найпершим уявленням малого І. Франка про євреїв. У статті «Мої знайомі жиди» учений наводив дитячий спогад про мацу, що мама принесла від шинкарки: « — Діти, — гукнула мати до мене й до моїх братів і сестер, — дивіть ся, що дала мені для вас Сура. Вона поламала сухі плячки й поділила поміж нас. — Їжте, це жидівська «паска». Правда, люди кажуть, що в ній є кров християнських дітей, але це дурниця. Це було перше живіше вражіння, що лишилося мені з мого дитинства про жидівство. Заразом була це перша звістка, яку я дістав про байку за кров. Мати сказала свою думку про це так спокійно й рішуче, що ми тільки здивовано розплющили очі, без звичайного жаху, в який, як буває, так часто попадають серед роз-

мов про це далеко старші й більше освічені люди. За разом дала мати найкращий доказ, що вона не вірила в байку про кров, споживаючи враз із нами принесені шматки хліба» [15, с. 416—417].

Як уже йшлося, особливу увагу народу привертали незрозумілі «чужі» свята іновірців, як от «жидівські кучки», що були пов'язані з опадами та погіршенням погоди. «Під «кучками» українці також розуміють осіннє єврейське свято Суккот, присвячене прославленню Всевишнього, пору веселощів, яка настає після днів Суду, Розкаяння та Покути» [18]. «На кучки Жиди люблять, аби дощ був. Ворожать собі з того, що будуть мати багато грошей. То вже як іде дощ на кучки, то так Жиди тішать ся, так голови під окап підставляють, ніби то не дощ, а готові гроші на них капають» [14, с. 200]. Згідно з народними спостереженнями: «Жидівські кучки все мусит дощ обполокати» [4, с. 115], «Чим більший на жидівські кучки дощ іде, тим більше жиди тішаться» [4, с. 115]. І. Франко зазначав, що євреї вважають це знаком Божої ласки, яка віщує добрі справи у майбутньому році.

Для українського селянства незрозумілими та водночас цікавими були сакральні обряди євреїв, зокрема вірування про жидівський похорон: «Жида сидячи у яму кладут, аби ся лиш схопив, як на суд прийдеся йти» [4, с. 106]. «По померших Жиди відправляють босими через вісім день. Вони тоді не виходять із хати і мусять ходити босо» [14, с. 200].

Потрібно акцентувати увагу на тому, що в уявленнях українців образ будь-якого іноетнічного представника, зокрема єврея, був амбівалентним: негативним і позитивним водночас. Ілюстрацією цього слугують паремії, в яких відбився народний погляд на позитивні, варті наслідування риси вдачі іногородця: «Жид за крейцер здоровлі купит, а хлоп за два стратит» [4, с. 108]. За зауваженнями І. Франка, якщо хворів єврей, то шукав лікарів і платив йому якнайменше, а селянин за мізерну плату легковажив своїм здоров'ям. За допомогою прийому контрасту вдачі двох етносів акцентовано на моральній поведінці єврея у певних побутових ситуаціях: «Жид голодний співає, а хлоп голодний жінку б'є» [4, с. 107]. Євреї знаходять собі місце в житті завдяки таким виразним рисам характеру, як практичний розум і швидка орієнтація: «Жид знає тото у перед, що ти у два або й три роки зміркуєш» [4, с. 108], «Коби жид той розум з пе-

реду мав, що русин із заду! І. Франко пояснював, «що русин сильний рефлексією, а жид ініціативою» [4, с. 111]. «Оби який хрисьцянин, то жидови ни пара» [4, с. 112]. І. Франко звертав увагу на те, що українці вірять у надзвичайний розум євреїв, акцентував на особливій побожності єврейського народу: «Жиди видно ліпше Богу молять ся, ніж наші люде, бо Жидам Пан Біг дає, а нам ні [14, с. 199], «Жиди найтвердше сі Богу моліт, за то їм Бог дає» [4, с. 108]. Останню приповідку І. Франко пояснював тим, що «побожні» селяни часто докоряли своїм менше побожним сусідам, звертаючи увагу на те, чому «мир хрещений» усе біднішав, а євреї багатіли. Учений зазначав, що й у поляків є подібна приповідка: «Pan B g z Zydami» [4, с. 108]. В очах українського селянина викликала повагу та бажання наслідувати згуртованість єврейської громади: «Жиди держать ся купи. Ану зачепи одного Жида, кілька їх назбігає ся! А нашого чоловіка аби й забили, то другий за него не оступить ся» [14, с. 200]. Компромісний погляд, що пом'якшує давні шаблони між етнічними сусідами, на думку І. Франка, ілюструє приказка у формі паралелізму: «Як не кожний жид паршивий, так не кожний хлоп свиня» [4, с. 114].

У науковому доробку І. Франка, що висвітлює народні уявлення про етнотип єврея, концепційною є розвідка «Жидівська війна. Причинок до порівняльних студій над народною літературою», а також її доповнення «Ще «Жидівська війна». Учений зацікавився народною приповідкою «Е, ци рецьки, ци не рецьки, моє войськи марш!», яку використовували його односельчани з нагоди, «коли хтось довший час вагувався чи вчинити якусь річ, чи ні, а опісля зважується чинити її» [13, с. 311]. Дослідник проаналізував онтологію оповідного сюжету про єврейське військо, що боялося перейти лан гречки, сприйнявши його за море. «Розмірковуючи над джерелами походження цього сюжету, І. Франко віднайшов джерела в індійському епосі, у біблійних оповідях, польському фольклорі та літературі, німецькій усній та писемній новелістиці, в українському фольклорі та українській літературі», — зауважує І. Грищенко [7, с. 124]. На думку Каменяря, гумористична розповідь про жидівську війну серед українців могла виникнути під впливом німецьких гумористичних анекдотів і «шванків». Як зазначає дослідник, «ці оповідання творили майже готову основу для даної повісті; залишалося лише пристосувати чужі

оповіді до власного ґрунту, перенести на жидів те, що німці розповідали собі про швабів, шільдбюргерів тощо» [13, с. 324]. Учений зауважував, що «історія про засліплених рицарів, мандрівників, прочан і т. ін., котрим квітуча гречка здається водою і вони долають її уплав з великою тривоною, а пізніше, навчені досвідом, справжню воду вважають гречкою і, нерозважно кинувшись у неї, гинуть, належить до дуже популярних тем у німецькій усній та писемній новелістиці» [13, с. 324]. Відтак, стає зрозумілим підґрунтя народного стереотипу єврея-боягуза, «дурня», алогічність його поведінки у певних ситуаціях, адже дослідники вважають, що у фольклорних текстах іноетнічні персонажі «дуже підходять для ситуацій, де є вакантне місце чужинця-дурня» [8, с. 128].

Поряд зі стійкими уявленнями про єврейську етнічну спільноту І. Франко зафіксував чималу кількість творів про усталений образ ще одних етнічно «чужих» співмешканців — ромів (ксеноетнонім «цигани») Приміром, побутувало вірування про міцне здоров'я ромів. Їхню загартованість до холоду українці пояснювали так: «Циганка як має дитину, то аби яка зима була, мусить її голу з головкою занурити в річну воду. Для того циганчата такі здорові і тверді на мороз» [14, с. 202], «Циганська дитина як се народит, то в ополонку кидають, аби се гартувало» [3, с. 293]. Однак найкращою порою року для ромів, зрозуміло, було літо, адже тепла погода сприяла більш-менш комфортному життю на вулиці і це ілюструють чисельні приповідки, наприклад: «Циган за єдно літо дві зими давав» [3, с. 292], «Циган дві зими за єдно літо давав» [3, с. 292], «Циган казав, що дав би штири зими за одно літо» [3, с. 294], «Добре кажуть Циганові діти, що зим дві дали б за одно літо» [3, с. 291]. І. Франко з цього приводу додав: «Циганові діти в зимі звичайно мерзнуть і для того літо буває їм у двоє приємніше, бо завсіди ходять лихо вбрані» [3, с. 291].

Стереотип голодного рома втілено у приповідках: «Циган меже двома хлібами з голоду вмер: старого не стало, а нового не діждав» [3, с. 293], «Циганської дитини нічим не нагодуєш» [3, с. 294]. І. Франко зазначав, що така дитина «ненаситна так само, як її родичі, і так само часто терпить голод» [3, с. 294]: «Не дитьом циганським колач марципанський» [3, с. 293]. Оскільки цигани асоціювалися у селян з голодом, виникло повір'я про те,

що не можна лягати спати голодним, бо «Цигани будуть ся тобі снити» [3, с. 293], «Будут ми сі цигани снити» [3, с. 291], що означало — «ляжу голодний спати». А про голодну людину казали: «Цигани по кишках грають» [3, с. 293].

Віросповідання, як відомо, є одним із чільних маркерів диференціації «своєї» та «чужої» етноспільноти. Відповідно — українці вважали ромів не лише етнічно, а й конфесійно «чужими». І. Франко ілюструє це наступною приповідкою: «Цигани не є нашої віри. Хоч він буде й хрещений по нашому і сльоб бере в церкві, але між собою вони держать ся своєї віри. Для того й сьміються з Циганів. «Цигане, а якої ти віри?» — «А якої вам, паночку, треба?»» [14, с. 202]. «Цигани не держать ніякого посту. Про се й пісня говорить: «Ой Цигане, Циганочку, якаж твоя віра? Твоя жінка у середу солонину їла» [14, с. 202]. «Цигане, якої ти віри?» — «Якої хочеш» [3, с. 292]. Згідно з поясненням І. Франка, «цигани мають свою національну віру, але серед християн признають ся до кожного обряду, якого хто хоче» [3, с. 292].

Варто звернути увагу на стереотипи, пов'язані з ремеслом, характером, поведінкою ромів. Наприклад, традиційним господарським заняттям рома було ковальство: «Про що Циган кліщі держит?»», «На тото Циган кліщі тримає, аби го в руки не пекло» [3, с. 292]. Як коментував І. Франко: «Циган звичайно коваль» [3, с. 292]. Відомо, що представників чужого етносу наділяли здатністю до магії. Вірили, що «Циган ворожить, та босий ходит» [3, с. 292], «Не проповідує на себе, гей Циган» [3, с. 292]. Коментуючи останню приповідку І. Франко зазначав, що «Цигани і Циганки бувають також ворожити, але ворожать завше тільки иншим, а не собі» [3, с. 292]. Стереотип хитрого, винахідливого, лінивого до праці, проте охочого до злодійства та обману рома втілено в наступних текстах: «Що Циган, то злодій» [3, с. 292], «Циган і сонцьом крутит» [3, с. 292], «Циган і лис, то оба братя» [3, с. 292]. На думку І. Франка про циганську правду жартівливо мовили: «Правду то Циган казав: «Нема правди на сьвіті, іно в Бозі та в мині трошки» [3, с. 292].

У фольклорних матеріалах, що зібрав І. Франко, також представлено поширені стійкі уявлення щодо інших етнічних сусідів українців — поляків та росіян. Аналізуючи стереотип поляка, слід нагадати, що «українці переважно називали поляків «ляхами» або

«мазурами». «Лях» вживалося переважно на адресу пана, тим часом, як «мазурами» називали польських колоністів, які найчастіше були такими ж селянами, як і українці» [11, с. 38]. Ми поділяємо думку Юрія Сілецького щодо «існування двох різних стереотипів — стереотипу поляка-пана, який притісняв українців і був їхнім ворогом, та стереотипу поляка-селянина («мазура»), який часто-густо знаходився в такому ж становищі, що й український» [11, с. 38]. Ілюстрацією ієрархічних стосунків між українцями та поляками є приповідка: «На тоє Лях Ляхом, аби бив, а хлоп хлопом, аби тернів» [5, с. 369]. І. Франко, коментуючи цю паремію, зазначав, що етнонім «лях» вжито у значенні пана і його посіпака [5, с. 370]. Риси вдачі, поведінкові моделі етнічного сусіда поляка представлено здебільшого негативними конотаціями. Поширеним засобом поетичного синтаксису у таких випадках слугує порівняння, яке увиразнює характеристику іногородця: «Лях а хорт, то єден сорт», «Лях і кобила, то собі братя» [5, с. 369], що означає, на думку І. Франка, норовистість і капризність обох. На зрадливості та підступності поляка акцентовано у приповідці: «З Ляхом говори, а камінь за пазухою держи» [5, с. 369]. Про емоційність і темперамент поляка ідеться у паремії: «Мазур скорий до бійки, сварки довгої не любить» [14, с. 201]. Мова слугує маркуючим елементом диференціації чужого етносу в одному з анекдотів, які наводить Іван Франко: «Русин і Мазур знайшли міх з ячменем, хотіли поділити ся, але не було як. Каже Русин: — Знаєш що, Мазуре, хто одним словом скаже ячмінь і міх, той візьме обоє. Думає Мазур, думає: — *Woresek-jęczmionek, jęczmionek-woresek...* Ні, не йде! А Русин каже: — *Видиш, по нашому то: ячміх! Та й узяв ячмінь з міхом*» [14, с. 201]. Така побутова ситуація між представниками двох етносів демонструє те, що «свій» говір завжди виявляється кращим, досконалішим і допомагає своєму носію в складних ситуаціях» [1, с. 88]. Однак, слід зауважити, що попри певні історичні й етнокультурні непорозуміння, стосунки між поляками та українцями не завжди були неприязними, що засвідчено у приповідці: «Ляхів гудьмо, а з Ляхами будьмо» [5, с. 369].

Етнічними сусідами українців завжди були й росіяни (ксеноетнонім «москалі»). Слід зазначити, що

у фольклорних матеріалах з Галичини стереотип росіянина представлений найменше у зіставленні з іншими етносами. Етнорозмежувальними маркерами між українцями та росіянами, передусім, слугує мова, релігійний аспект та вади характеру іногородця, про що йдеться у наступних пареміях про вірування: «*Москалі то такий нарід, як і ми, тільки твердше говорять і твердшої віри. А про те крадуть у живі очи і брешуть страшенно: ніколи Москалеви не можна вірити, що він тобі говорить*» [14, с. 201]. Нечисельність фольклорних творів, у яких відображено стереотипні уявлення про росіян, І. Франко пояснював тим, що «Підгіряне знають Москалів тільки як російських вояків з 1849 року і до них відносять си їх отакі характеристики» [14, с. 201].

Усе зазначене дає змогу ствердити, що фольклорний матеріал у записках І. Франка є цінним джерелом для дослідження етнічних стереотипів щодо сусідніх з українцями народів. Зауваги та коментарі Івана Франка щодо народних творів про іногородців свідчать про глибоке розуміння вченим сфери між-етнічних взаємин. В аналізованому в статті матеріалі репрезентовано стійкі народні уявлення щодо мовних, релігійних, ментальних, обрядових сфер життя євреїв, ромів, поляків та росіян. Як бачимо, в етнокультурному стереотипі іногородця переважають негативні конотації, що пояснюється як загальнонародним явищем етноцентризму, коли «своя» мова, культура, релігія вважається кращою за етнічно «чужу» так і соціально-історичними умовами між-етнічного контактування. Попри це, етнічні сусіди у наведених текстах наділені й позитивними характеристиками, а негативний образ здебільшого викриває та висміює не сам етнос, а вади його представника. На нашу думку, з'ясування етнічних стереотипів у фольклорній картині світу сприяє науковому пізнанню та осмисленню самотності народів та етносів через їх зіставлення з «іншими», що є важливим у загальній справі формування конструктивних стосунків між народами та етносами.

1. Белова О. Межкультурный диалог в свете этнолингвистики: материалы из регионов Восточной Славии / Ольга Белова // Славяноведение. — № 6. — С. 87—93.
2. Белова О.В. Этнокультурные стереотипы в славянской народной традиции / О.В. Белова. — Москва : Индрик, 2005. — 288 с. — (Традиционная духовная культура славян. Современные исследования).

3. Галицько-руські народні приповідки. — Т. 3. — Вип. 1 / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко : у 3 т., 6 вип. // Етнографічний збірник. — Львів, 1909. — Т. XXVII. — 300 с.
4. Галицько-руські народні приповідки. — Т. 2. — Вип. 1 / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко : у 3 т., 6 вип. // Етнографічний збірник. — Львів, 1907. — Т. XXIII. — 300 с.
5. Галицько-руські народні приповідки. — Т. 2. — Вип. 2 / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко : у 3 т., 6 вип. // Етнографічний збірник. — Львів, 1908. — Т. XXIV. — 486 с.
6. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його євреї / Ярослав Грицак. — Київ : Критика, 2006. — С. 335—363.
7. Грищенко І. Дослідження української казки «Жидівська війна» у науковому доробку Івана Франка / Ірина Грищенко // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. — Вип. 55. — С. 123—129.
8. Красиков М. «Я не чоловік, а Німець». Фольклорні матеріали / Михайло Красиков // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. пр. — Вип. 17. — Київ, 2004. — С. 126—132.
9. Сердюк С.В. Функції етнічних стереотипів та їхня роль у формуванні етнічної ідентичності / С.В. Сердюк // Наукові записки. — Т. 19. Теорія та історія культури / Національний Університет «Києво-Могилянська Академія». — Київ : Києво-Могилянська Академія, 2001. — С. 10—14.
10. Сілецький Ю.Р. Етнічні гетеростереотипи в традиційному світогляді українців : автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.05 / Ю.Р. Сілецький ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; Інститут народознавства НАН України. — Львів, 2009. — 17 с.
11. Сілецький Ю.Р. Етнічні гетеростереотипи у традиційному світогляді українців : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.05 — етнологія / Юрій Романович Сілецький. — Львів, 2009. — 204 с.
12. Франко З. Передмова / Зеновія Франко // Іван Франко. Мозаїка із творів, що не ввійшли до Зібрання творів : у 50 томах. — Львів : Каменяр, 2001. — 434 с.
13. Франко І. Жидівська війна. Причинок до порівняльних студій над народною літературою / Іван Франко // Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів : у п'ятдесяти томах / редкол. М.Г. Жулинський (голова) та ін. — Київ : Наукова думка, 2008. — Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876—1895 / ред. тому Є.К. Нахлік. — С. 311—330.
14. Франко І. Людові вірування на Підгір'ю / Іван Франко // Етнографічний збірник. — Львів, 1898. — Т. 5. — С. 160—218.
15. Франко І. Мої знайомі жида / Іван Франко // Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів : у п'ятдесяти томах / редкол. М.Г. Жулинський (голова) та ін. — Київ : Наукова думка, 2010. — Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1896—1916 / ред. тому Є.К. Нахлік. — С. 415—426.
16. Шевченко А. Етнічний стереотип / А. Шевченко // Мала енциклопедія етнодержавознавства. — Київ, 1996. — С. 55—56.
17. Белова О.В. Этнические стереотипы по данным языка и народной культуры славян (этнолингвистическое исследование) : автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора филологических наук. Специальность 10.02.03 — Славянские языки / Ольга Владиславовна Белова ; Институт славяноведения РАН. — Москва, 2006. — 26 с. — Электронный ресурс.
18. Васянович О. «Єврейські кучки» або хто винен у поганій погоді? / Олександр Васянович / Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://ethnography.org.ua/content/uev-reyski-kuchky-abo-hto-vynen-u-poganiy-pogodi>.
19. Гнатюк М. М і не є антисемітами. Говоримо се явно й одверто: Іван Франко і галицьке єврейство / Михайло Гнатюк // День. — 2013. — 15—16 листоп. — № 209—210. — Електронний ресурс.

Lilija Shuma

ETHNIC STEREOTYPES IN THE SCIENTIFIC PERCEPTION OF IVAN FRANKO

The article deals with the problem of interethnic relations and ethnic stereotypes in the scientific perception of Ivan Franko as the folklorist. The scientist's papers of folklore which represents the rooted worldview about ethnic neighbours: «Jew», «Roma», «Pole», «Russian» has been analyzed. This paper showed Franko's specific interpretation of folklore text about «ethnic theirs» and revealed their specifics of plot.

Keywords: interethnic relations, ethnic stereotypes, folklore, «Zhyd», «Tsyhan», «Liakh», «Moskal».

Лилия Шума

ЭТНИЧЕСКИЕ СТЕРЕОТИПЫ В НАУЧНОЙ РЕЦЕПЦИИ ИВАНА ФРАНКО

В статье рассмотрена проблема межэтнических отношений и этнических стереотипов в научной рецепции Ивана Франко-фольклориста. Проанализированы фольклористические труды ученого, в которых отражены устойчивые народные представления о этнических соседях: «еврее», «роме», «поляке», «русском». Продемонстрированы особенности Франковой интерпретации произведений о ино-родцах и выяснено их сюжетную специфику.

Ключевые слова: межэтнические отношения, этнический стереотип, фольклор, «жид», «цыган», «лях», «москаль».